

Balhar, Jan

[Štolc, Jozef et al. Atlas slovenského jazyka. I, Vokalizmus a konsonantizmus]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1971, vol. 20, iss. A19, pp. 235-237

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100744>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

vech, a ceníme si toho, že se u jednotlivých jevů pomatovalo na všechny možné okolnosti, jež mohly vést k různým střídnicím za starší hlásku nebo tvar.

Sítř zkoumaných bodů byla volena tak, aby se kategoričky postihly i menší, ba co nejmenší nářeční jednotky. Jen díky značné početnému štábu vyskolených exploračtorů bylo možno dotazník vyplnit v 2359 lokalitách. Vypracovat atlas s tak hustou sítř byla by však věc graficky obtížně realizovatelná, a proto bylo rozhodnuto vybrat pro kartografické zpracování pouhých 335 bodů. Při výběru byl stupeň nářeční rozrůzněnosti kritériem rozhodujícím. Nebyla to jistě práce lehká, zvláště když uvážíme, že jsou na Slovensku kraje, kde i mezi sousedními vesnicemi jsou značné nářeční rozdíly. Jak se zdá, počet vybraných bodů je postačující. Na jedné straně se na mapách dostatečně detailně postihuje diferenciace slovenských nářečů, takže se tu zachytily i ty územně nejmenší jazykové celky, na druhé straně jsou mapy pořádk ještě naprosto přehledné. V sítř bodů jsou též lokality ležící na slovensko-mačarském pomezí, do nichž se slovenské obyvatelstvo přistěhovalo až v r. 1918, a lokality z území goralských nářečů na Kysucích, na Oravě a na Spiši. Nezapomnělo se ani na vesnice, v nichž se mluví nářečimi ukrajinskými. Získal se tak obraz o vztahu slovenských nářečů k nářečím jiného typu a namnoze se některé jevy přímo vyložily. Lze pak na základě Atlasu slovenského jazyka studovat též mimojazykové vlivy.

Nemůžeme neobdivovat, že v poměrně krátkém čase sebráno takové množství materiálu z tolika obcí. Za touto prací je mimořádné nadšení posluchačů a absolventů filosofické fakulty v Bratislavě. Je jisté, že bez uvedení do tak složité práce a bez koordinace nebylo by se dosáhlo potřebné kvality zápisů. Jak uvádějí autoři Atlasu, i tak se ovšem vyskytly v zápisech nedostatky. Ty se však odstranily při četných kontrolních výzkumech.

V ýzkum se zaměřil především na nářeční stav v nejstarší vrstvě obyvatel, ale stranou nezůstal ani jazykový úzus generace mladší a střední. Tak se zjistily jevy starší, ustupující a jevy mladší, progresivní. Toto soustředění na tradiční nářečci se ukázalo jako nanejvýš prozíravé, jak je zřejmé i z naší další poznámky.

Pečlivě sesbíraný materiál ze všech obcí jistého národního jazyka podle promýšleného dotazníku nezaručuje ještě dokonalé atlasové dílo. Dobrý dotazník, vhodně volená sítř bodů a jednotně vedený přesný výzkum představuje jen základní předpoklad každého jazykového atlasu. Je ještě dost problémů spojených zejména s vlastním grafickým přepisem jazykových faktů na mapy, se seskupováním jevů v sítř map, s vypracováním komentářů k mapám atd. Autoři Slovenského atlasu vyřešili i tyto otázky úspěšně.

Především považujeme za šťastné rozhodnutí mapovat jen jeden jev, např. jev vokaliký, konsonantický, morfologický, slovtvorný nebo lexikální, nikoli slovo jako celek se všemi diferenciemi. Komplexní mapování je pracovné i graficky nesmírně náročné a také nákladné, a navíc celkový obraz přeplněný nejrozmanitějšími značkami bývá nepřehledný. Situace jednotlivých jevů se čte na takové komplexní mapě jen obtížně a musí být leckdy nakonec stejně excerpována na zvláštní průsvitný papír, takže atlasu ani nelze používat přímo. Na jedné mapě se nacházejí jevy vnitřně spolu nesouvisící a jejich porovnávání by ostatně nemělo valnou cenu. Kartografické údaje o jevech vnitřně k sobě nálezajících zůstávají roztroušeny po celém atlase a ztrácejí se v množství značek a čar.

Atlas slovenského jazyka se nespokojuje s hromaděním map územně diferencovaných slova a tvarů, nýbrž váže k sobě mapy, na nichž se sleduje jeden jev, a ukazuje na další souvislosti mezi řadou jevů. Stálý zřetel k vázanosti příslušného problému považujeme za hlavní přednost recenzovaného díla.

Atlas slovenského jazyka je atlasem jazykových jevů, ale jevů sledovaných na slovech v systémových souvislostech, jevů jako součástí systémů. Požadavek systémovosti jevů je splněn také tím, že je atlas dělen podle jazykových plánů. Série map je věnována vždy jedinému vokalikému nebo konsonantickému problému. První soubor map představuje jevy, jež jsou příznačné pro slovenský jazyk jako celek a jež tvoří jeho specifikon. Jde zejména o tyto jevy: a) vokaliké (střídnice za ²a, za ²bja, ²éja, za b, ²o, za ²e, za ²e, ²o a za ostatní psl. dlouhé nebo krátké samohlásky a dvojhlásky; vkladné vokály, skupiny *rat-*, *lat-*, jako poslední byly zařazeny mapy věnované kvantitě); b) konsonantické (souhlásky jsou probírány v tomto pořadí: r, l, y, l, y, f, m, n, ň; t, z, c, t, d; s, z, š, ž, š, ž; k, g, x, h: skupina *str*; skupiny *čre-*, *čr-*, dále *dn*, *dl-*, *tl-*, *šf*, *žd*; zdvojené souhlásky).

Vedle vlastních jazykových map (map jevů) je do Atlasu včleněna mapa s hlavními geografickými údaji o Slovensku, dále mapa všeobecného dialektologického členění a mapa administrativního dělení Slovenska. Podkladové mapy, na nichž se zakresluje jazyková situace, obsahují nejpotřebnější orientační údaje, totiž státní hranice, hranice historických žup, okresů z r. 1949, říční sítř, dále názvy okresů a čísla bodů. Oceňujeme, že tato podkladová mapa výborně slouží orientaci, a ač značně podrobná, neruší jednobarevné symboly a čáry zobrazující jazykovou situaci.

Mapy jazykových jevů jsou dvojí: analytické a syntetické. Na analytických se zobrazuje — převážně jednobarevnými symboly — diferencovaný jev na konkrétním slově, např. to může být reflex za psl. *ɛ* v slově *mech*. Syntetické mapy poskytují obraz o zeměpisném rozložení jevů v celé skupině slov a mají ukázat rozptýlení hranic jisté střídnice u jednotlivých slov, např. syntetická mapa reflexu *o* za psl. *ɛ*, *ɛ* po labiálách obsahuje izoglosy podob *bočka*, *byzoza*, *xrybot*, *bubon*, *moz*, *von*, *voš*, *ovos*. U syntetických map se užívá jen izoglos, nikoli symbolů. Tyto mapy jsou zvláště zajímavé a poučné. Ukazují, jak složitý byl vývojový proces, jímž prošla slovenská nářečí, a kde asi se nacházejí ohniska jazykových změn.

V druhé části Atlasu slovenského jazyka jsou komentáře, úvod a materiály. Podstatnou část tohoto svazku zabírají komentáře. Na nich je vidět, že si autoři uvědomovali, že dobře, promyšleně sestavené komentáře k mapám zvyšují hodnotu i teoretický dosah díla. Komentáře obsahují údaje o těch mluvnických jevech, které musely být i na analytických mapách pominuty, a údaje o frekvenci některých forem a o případných generačních rozdílech v jejich využití. Jazykový jev se hodnotí z historického hlediska jako poslední etapa změn, jimiž prošel předpokládaný společný základ. Proto se uvádí v komentářích praslovanská podoba mapovaného slova a paralelní znění v slovanských jazycích. Slovenské paralely umožní snadnou konfrontaci. Autoři si ovšem byli vědomi, že mnohé dnešní jevy nevznikly bezprostředně z praslovanského základu, ale že nastoupily značně pozdě. Proto mluví o sekundárních a terciárních střídnicích. Historický přístup našel výraz též v rozdělení map do skupin podle střídnic za starší hlásky.

Dále jsou v komentářích zaznamenány všechny diferencované podoby mapovaného jevu, a to i ty, které se zpracovávají na jiných mapách nebo které nebyly vůbec do mapování pojaty. Konečně se zde zpřesňují údaje mapy, tj. lokalizují se nezmapované formy, připojují se podpůrná slova. V úvodním komentáři ke každému jevu je uvedena navíc — jako orientace pro podrobnější studium — příslušná literatura, především práce jazykově etymologické.

Mezi materiály je kromě podrobného seznamu literatury včleněn přehled fonémů, jejich fonetické realizace a způsob, jak jsou v atlase prepisovány.

Slovenskému atlasu by se mohlo vytýkat, že zobrazuje vlastně jen staré tradiční nářečí a že stranou nechává jeho dnešní vývoj. Také u nás se v souvislosti s chystaným Atlasem českého jazyka někdy vytyčuje požadavek, aby se v něm zachytily aspoň hlavní vývojové tendence českých dialektů. Atlas slovenského jazyka názorně ukázal, že může dobře postihnout geografickou diferenciaci jevů tradičního nářečí, že však pozorování týkající se jeho vývoje bude nutno odsunout v nejlepším případě do komentářů. Zdá se, že zaznamenat dynamiku nářečního vývoje na mapách je nad možnosti této lingvistické metody.

Dá se očekávat, že lexikální materiál v podrobnostech ještě zpřesní obraz o jevech hláskoslovných; proto bude na konci celého díla nezbytný rejstřík.

Atlas — soubor map — není posledním dílem jazykovědného snažení. Územní diferenciaci jazykových faktů bude třeba dále konfrontovat s fakty společenskými, kulturními, hospodářskými, neboť ty měly vliv na vnitřní povahu a na vnější průběh jazykových změn. Rozrušení jevů je odrazem historického pohybu ve společnosti. Jeho promítnutí na mapu a vzájemné porovnávání různého rozsahu změn vede k poznání příčin jazykových změn, jejich rozšíření, k stanovení jejich chronologie, ale též i k odhalování vývoje společnosti. Jazykovou situaci na mapách bude nutno tedy interpretovat.

Každý jazykový atlas má sloužit především jako východisko, jako vhodně utříděný jazykový materiál pro další, především historicky orientovaná studia o jazyce. Přispívá tedy v první řadě k poznání jazyka. Ale cenný může být i pro historiky, sociology, etnografy, archeology. První díl Slovenského jazykového atlasu naznačuje, že celé dílo bude chloubou slovenské lingvistiky a že bude moci výborně plnit očekávané poslání.

Jan Balhar

O. C. Мельничук: Розвиток структури слов'янського речення. Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потобні. Виданнями „Наукова думка“, Київ, 1966. 324 str.

Redakce otiskuje tuto recenzi z pozůstalosti zesnulého prof. Jaroslava Bauera. Přestože je recenze nedokončena, pokládá redakce jak posuzované dílo, tak i poznámky J. Bauera za tak závažné, že by s nimi měla být vědecká veřejnost seznámena.

Red.

Srovnávací slovanská jazykověda stále čeká na syntetické zpracování srovnávací slovanské mluvnické, které by nahradilo na svou dobu velmi cennou (a stále užívanou) Vondrákovu Srovná-